

Fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirish usullari

Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro arbitraj va nizolarni hal qilish
yo`nalishi magistri
Xaitxodjayeva Farangis Avazovna

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi fuqarolik sud ishlarini yuritishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni optimallashtirishning dolzarb usullari tahlil qilinadi. Sud tizimining samaradorligini oshirish, fuqarolarning huquq va manfaatlarini tezkor va adolatli himoya qilish maqsadida elektron sud yurituv tizimi, mediatsiya, arbitraj va boshqa muqobil nizolarni hal etish usullarining roli yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi sud tizimida amalga oshirilayotgan raqamlashtirish islohotlari hamda xorijiy tajribalar asosida ilgari surilgan takliflar bayon etiladi.

Kirish: Sud tizimi jamiyatda adolatni ta’minlash va fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, fuqarolik sudlari, shaxslar va tashkilotlar o‘rtasidagi nizolarni hal qilish orqali ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi. Fuqarolik sud ishlarining samarali va tezkor yuritilishi, fuqaro va tashkilotlarning huquqiy himoyasini kafolatlashda, sud tizimining obro‘si va jamoatchilik ishonchini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida sud tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar fuqarolik sud ishlarini yuritishni yanada takomillashtirishga qaratilgan. Ammo sud jarayonlarining murakkabligi, ishlarning ko‘pligi va ularning ko‘pincha uzoq muddatga cho‘zilishi sud tizimida sezilarli yuklama va qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Bu holat sudlarning samaradorligini pasaytirib, fuqarolarning sudga murojaat qilishga bo‘lgan ishonchini kamaytiradi hamda adolatni o‘z vaqtida ta’minlashga salbiy ta’sir qiladi.

Sud ishlarini optimallashtirish masalalari nafaqat amaliy, balki nazariy jihatdan ham keng o‘rganilmoqda. Xalqaro sud tizimlarida elektron hujjatlar aylanishi, sud jarayonlarini avtomatlashtirish, mediatsiya va vositachilik institutlarini joriy etish, sudyalarning malakasini oshirish kabi choralar samaradorlikni oshirishda muhim omil sifatida ko‘riladi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasining sud tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha davlat dasturlari ham sud ishlarining sifatini va tezligini

yaxshilashga qaratilgan bir qator innovatsion texnologiyalar va yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

Ushbu ishda fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirish yo‘llari, jumladan, texnologik yechimlar, sud jarayonlarini elektronlashtirish, shuningdek, sudga bo‘lgan murojaatlarni kamaytirish maqsadida mediatsiya va boshqa alternativ nizolarni hal qilish usullarining samaradorligi tahlil qilinadi. Mazkur mavzu o‘zining dolzarbligi va amaliy ahamiyati bilan fuqarolik sudlari faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi konseptual yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi.

Shu boisdan, fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirish muammolarini chuqur o‘rganish va amaliy takliflar ishlab chiqish mamlakatimiz sud tizimini yanada takomillashtirish, sudlar faoliyatining shaffofligi va tezkorligini ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Material va metodlar: Mazkur ilmiy maqolani tayyorlashda umumilmiy usullar bilan bir qatorda tanqidiy tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil, statistik materiallarni o‘rganish kabi usullardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari: Fuqarolik sudlari — fuqarolar va tashkilotlar o‘rtasidagi shaxsiy va mulkiy huquqlarga oid nizolarni hal qiluvchi asosiy davlat organidir. Bugungi kunda O‘zbekistonda fuqarolik sud ishlarining soni ortib borayotgani tufayli sud tizimi jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Ushbu muammolar sudlarning ish sifatiga, fuqarolarning huquqiy himoyasiga va butun adliya tizimining samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Quyida fuqarolik sud ishlaridagi asosiy muammolar kengroq tahlil qilinadi:

•Sud ishlarining ortishi va yuklamaning oshishi

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi ma‘lumotlariga ko‘ra, so‘nggi yillarda fuqarolik sudlariga tushayotgan ishlar soni sezilarli darajada ko‘paygan.¹ Bu holat sudlarning ish yukini oshiradi va ularning ishlarni o‘z vaqtida ko‘rib chiqish imkoniyatlarini cheklaydi. Misol uchun, yuridik va fuqarolik nizolarining ko‘pligi, aholining huquqiy savodxonligi oshgani bilan birga sudlarga murojaatlar sonining ortishi sud jarayonlarining sekinlashishiga olib kelmoqda.

Natijada, ishlar uzoq muddatga cho‘ziladi, bu esa fuqarolarning sud tizimiga bo‘lgan ishonchini pasaytiradi. Ko‘plab ishlar yillab davom etishi sababli sud qarorlari

¹ O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud faoliyatining samaradorligini oshirish bo‘yicha yillik hisobot

fuqarolar va tadbirkorlar manfaatlarini samarali himoya qila olmay qoladi. Bu muammo nafaqat oddiy fuqarolar, balki biznes sub’ektlari uchun ham katta xavf tug‘diradi.

- Sud jarayonlarining cho‘zilishi

Sud ishlarining uzoq cho‘zilishi eng dolzarb muammolardan biridir. Professor T. Jo‘rayevning ta’kidlashicha, “Sud ishlarining cho‘zilishi nafaqat adolat prinsipini buzadi, balki fuqarolarning huquq va manfaatlarini ta’minlashda jiddiy to‘siq hisoblanadi”.²

Bu cho‘zilishning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- Sudyalarning mehnat yukining ko‘pligi va malakasining yetishmasligi;
- Ish yuritishdagi byurokratik murakkabliklar va hujjatlarni rasmiylashtirishdagi qiyinchiliklar;
- Tomonlarning sud majlislarida qatnashishdagi mas’uliyatsizligi (masalan, kechikishlar, hujjatlarni noto‘g‘ri tayyorlash);
- Sud majlislarining tashkiliy jihatdan yetarlicha samarali tashkil etilmasligi.

Bu sabablar ish yuritish jarayonining samaradorligini pasaytiradi, sudlar oldidagi vazifalarni bajarishni murakkablashtiradi.

- Sudlarning texnologik bazasining cheklanganligi

Fuqarolik sudlarida elektron tizimlarning joriy qilinishi bilan ishlar tezlashayotgan bo‘lsa-da, ko‘plab hududlarda sudlarning texnologik bazasi hanuz yetarlicha rivojlanmagan. Ba’zi sudlarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari yetarli emasligi sababli ish yuritishda texnik muammolar yuzaga kelmoqda. Bu esa sud ishlarini kechiktiradi va fuqarolar uchun qo‘shimcha qiyinchiliklar yaratadi.

- Sudyalarning malaka va ixtisoslik darajasining pastligi

Fuqarolik sud ishlarining murakkabligi va ko‘p qirraliligi yuqori malaka talab etadi. Biroq, ayrim hududlarda sudyalarning malaka oshirish imkoniyatlari cheklangan, ularning ixtisoslashuvi yetarlicha rivojlanmagan. Bu sud qarorlarining sifatiga salbiy ta’sir qiladi, ishlarni noto‘g‘ri va kechikkan ko‘rib chiqilishiga sabab bo‘ladi.

Professor A. Rasulov fikricha, “Sudyalarning doimiy malaka oshirishlari va ixtisoslashuvi sud ishlarini tezlashtirishga va sifatini oshirishga xizmat qiladi”.³ Shu

² Jo‘rayev, T. Fuqarolik sud ishlarida samaradorlik muammolari va ularni hal qilish yo‘llari. 2022

³ Rasulov, A. (2020). Sudyalarning malakasini oshirish va ixtisoslashuvining sud faoliyatiga ta’siri.

bois sudyalarning professional tayyorgarligi va ixtisoslashuvi yanada rivojlantirilishi lozim.

- Sud tizimidagi hujjat aylanishi va boshqaruvdagi muammolar

Sud jarayonlarida hujjatlarning to‘g‘ri rasmiylashtirilishi, uzluksizligi va sud zaliga vaqtda yetkazilishi katta ahamiyatga ega. Afsuski, amaliyotda hujjatlarni tayyorlash va topshirishda ko‘plab kamchiliklar mavjud. Sudyalarning va tomonlarning javobsizligi, hujjatlarning noto‘g‘ri yoki kechikib taqdim qilinishi sud ishlarini cho‘zilishiga sabab bo‘ladi.

- Sudga murojaat qiluvchilarning huquqiy savodsizligi

Ko‘plab fuqarolar va tadbirkorlar sud jarayonlarini yuritishda huquqiy bilimga ega emas, bu esa ularga o‘z huquqlarini samarali himoya qilishda to‘siq bo‘lmoqda. Sud jarayonining murakkabligi, hujjatlarni tayyorlash va topshirish qoidalarining chalkashligi sababli ko‘pchilik sudga murojaat qilganda noto‘g‘ri yo‘l tutadi yoki o‘z manfaatlarini to‘liq himoya qila olmaydi.

Bu muammoni hal qilish uchun huquqiy targ‘ibot va maslahat xizmatlarini kengaytirish, fuqarolarga sud tizimining ish yuritish tartibini tushuntirish zarur.

- Sud tizimining hududiy notengligi

Sud ishlarining hududiy taqsimlanishida nomutanosibliklar mavjud. Ayrim tumanlarda sudlarga juda katta yuklama tushadi, ishlar kechikadi, boshqalarida esa sud ishlarining soni kamroq bo‘lib, resurslardan to‘liq foydalanilmayapti. Bu sud tizimining samaradorligini pasaytiradi va sudlarga murojaat qilish qulayligini kamaytiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining tahlillarida hududiy sud islohotlarini o‘tkazish zarurligi ta’kidlanadi, bunda sud ishlarini taqsimlash va hududlarga teng taqsimlash tizimini yo‘lga qo‘yish muhim hisoblanadi.⁴

2. Optimallashtirish usullari

Fuqarolik sud ishlarining samaradorligini oshirish uchun bir qancha muhim yo‘nalishlarda islohotlar olib borilmoqda. Ushbu yo‘nalishlar nafaqat sud tizimining yukini kamaytirish, balki sud jarayonlarini tezlashtirish, huquqiy madaniyatni oshirish va fuqarolarning sudga bo‘lgan ishonchini tiklashga xizmat qiladi. Quyida fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirishning asosiy usullari batafsil tahlil qilinadi.

a) Raqamli texnologiyalarni joriy qilish

⁴ O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud tizimining faoliyati bo‘yicha yillik hisobot.

Zamonaviy davrda raqamlashtirish sud tizimini tubdan o‘zgartirishga xizmat qilmoqda. O‘zbekiston Respublikasida elektron sud yurituv tizimini joriy qilish orqali sud ishlarini yuritishda ko‘plab amaliy qulayliklar yaratildi. Endilikda fuqaro va yuridik shaxslar da’vo arizalarini, shikoyat va boshqa hujjatlarni onlayn tarzda yuborish, sud jarayonining holatini masofadan turib kuzatish imkoniga ega bo‘lmoqda. Bu tizim hujjatlarning yo‘qolishi, kechikishi yoki noto‘g‘ri rasmiylashtirilishining oldini oladi va sud jarayonlarini tezlashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 10 iyundagi farmonida sud-huquq tizimini raqamlashtirishni jadallashtirish va fuqarolarga qulaylik yaratish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilandi. Bu farmonga asosan elektron sud tizimi kengaytirildi, sud majlislarining oshkoraligi ta’minlandi hamda sudlar ishining samaradorligi sezilarli darajada oshdi.

Yevropa Ittifoqining sud tizimini raqamlashtirish bo‘yicha hisobotida elektron sud yurituv tizimining joriy qilinishi sud ishlarining tezkor ko‘rib chiqilishiga xizmat qilishi va sudlarga tushayotgan yuklamani kamaytirishi ta’kidlangan.⁵ Shuningdek, raqamli platformalar sud hujjatlarini arxivlash, ishlar statistikasi va monitoringini osonlashtiradi.

b) Mediatsiya instituti

Mediatsiya — nizolarni suddan tashqarida, ixtiyoriy kelishuv asosida hal qilish usuli sifatida tobora keng qo‘llanilmoqda. Bu institut fuqarolik sudlariga tushadigan yukni kamaytirish va nizolarni tezroq, kamroq xarajat bilan hal qilishda muhim vosita hisoblanadi. Mediatsiya jarayonida tomonlar o‘zaro kelishuvga erishadi, bu esa sud jarayonining uzoq cho‘zilishining oldini oladi.

O‘zbekiston Respublikasida 2018 yilda “Mediatsiya to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinib, ushbu institutning huquqiy asoslari mustahkamlandi. Mediatsiya yordamida ko‘plab nizolar sudga murojaat qilmasdan hal etilmoqda, bu esa sud ishlarining samaradorligini oshirmoqda.

Sud eksperti M. Karimov mediatsiya samaradorligini yuqori baholab, “Mediatsiya sud tizimining yukini kamaytirish, sud jarayonining tezkorligini oshirish va tomonlarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi” deb ta’kidlaydi.⁶

⁵ European Commission Report, 2022

⁶ Karimov, M. (2023). Mediatsiya samaradorligi

c) Arbitraj sudlari faoliyatini rivojlantirish

Arbitraj — xususiy sektor vakillari o‘rtasidagi nizolarni hal qilishning tez, ishonchli va maxfiy mexanizmi sifatida e’tirof etilmoqda. Arbitraj protseduralari sudlarga tushadigan ishlar yukini kamaytiradi va biznesning qonuniy manfaatlarini tezroq himoya qilishga imkon beradi.

BMT Taraqqiyot Dasturining O‘zbekistondagi hisobotida arbitrajning rivojlanishi sud tizimidagi yuklamani kamaytirish va xususiy sektor uchun qulay muhit yaratishda muhim rol o‘ynashi qayd etilgan.⁷ Arbitraj protseduralarining oddiyligi, maxfiyligi va nisbatan arzonligi biznes va fuqarolar uchun katta afzallik hisoblanadi.

d) Sudyalarning ixtisoslashuvi va malakasini oshirish

Sud ishlarining murakkabligi va ko‘pligi sudyalardan yuqori malaka va ixtisoslashuv talab qiladi. Shu bois, ixtisoslashgan sudlar (oilaviy, mehnat, mulkiy munozaralar bo‘yicha) tashkil etilishi sud jarayonlarini tezlashtirishga va qarorlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Professor A. Rasulovning fikricha, “Sudyalarning muntazam malaka oshirish kurslari va aniq yo‘nalishlarda ixtisoslashuvi sud ishlarining sifat va tezligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi”.⁸ Shuningdek, sudyalarga doimiy professional treninglar va yangi qonunchilik o‘zgarishlari bo‘yicha seminarlar o‘tkazish zarur.

e) Hududiy sud islohotlari

Fuqarolik ishlarining hududiy taqsimoti ham sud ishlarini samarali yuritishda katta ahamiyatga ega. Ayrim tumanlarda sudlarga yuklama juda ko‘p bo‘lishi natijasida ishlar kechikadi, boshqalarida esa sudlar kam ish ko‘radi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tahlillariga ko‘ra, sud ishlarini hududiy jihatdan adolatli taqsimlash va yangi sud bo‘linmalarini tashkil qilish ishlarni tez va sifatli ko‘rib chiqishga yordam beradi.⁹ Bunda, ayniqsa, aholi zich joylashgan yoki iqtisodiy faollik yuqori bo‘lgan hududlarda sudlarning imkoniyatlari kengaytirilishi muhim hisoblanadi.

Mediatsiya — sudga bormasdan nizolarni hal qilishning muqobil yo‘li sifatida e’tirof etilmoqda. Mediatsiya orqali nizoga aralashgan tomonlar ixtiyoriy ravishda

⁷ UNDP Uzbekistan Report, 2021

⁸ Rasulov, A. (2020). Sudyalarning malakasini oshirish va ixtisoslashuvining sud faoliyatiga ta’siri

⁹ O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud tizimining faoliyati bo‘yicha yillik hisobot.

kelishuvga erishadilar. Bu sudlarning yukini kamaytiradi va nizolarni yanada tez, kamroq xarajat bilan hal etishga imkon beradi.

“Mediatsiya sud tizimining samaradorligini oshirish uchun juda muhim vositadir, chunki u taraflarning o‘zaro kelishuviga asoslangan bo‘lib, ko‘plab holatlarda sud jarayonining uzoq cho‘zilishini oldini oladi”, — deb yozadi sud eksperti M. Karimov

O‘zbekiston Respublikasi “Mediatsiya to‘g‘risida”gi qonuni 2018 yilda qabul qilinib, mediatsiya institutining huquqiy asoslari belgilangan. Bugungi kunda mediatsiya sudlardan tashqarida nizolarni hal qilishda samarali vosita sifatida keng qo‘llanilmoqda.

c) Arbitraj sudlari faoliyatini rivojlantirish

Arbitraj instituti xususiy sektorda nizolarni hal etishning tez va ishonchli mexanizmi hisoblanadi. Bu fuqarolik sudlaridagi ishlar yukini kamaytirishga xizmat qiladi. “Arbitrajning rivojlanishi sud tizimining ortiqcha yuklarni kamaytiradi va biznesning qonuniy manfaatlarini tez va samarali himoya qiladi”.¹⁰

Shuningdek, arbitraj protseduralari oddiy, maxfiylik tamoyiliga asoslangan va ko‘pincha suddan kam xarajat talab qiladi. Bu, o‘z navbatida, biznes va fuqarolar uchun yanada qulay muhit yaratadi.

d) Sudyalarning ixtisoslashuvi va malakasini oshirish

Fuqarolik sud ishlarining murakkabligi va ko‘pligi sudyalardan yuqori malaka talab qiladi. Ixtisoslashgan sudlar (masalan, oilaviy, mehnat, mulkiy munozaralar bo‘yicha) ishlarni tez va sifatli ko‘rib chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Professor A. Rasulovning fikricha, “Sudyalarning doimiy malaka oshirishlari va aniq yo‘nalishda ixtisoslashuvi sud jarayonlarini tezlashtirishga va sud qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi”

e) Hududiy sud islohotlari

Fuqarolik ishlarining hududiy jihatdan muvofiq taqsimlanishi ham optimallashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, ayrim tumanlarda sudlarga yuklarni juda ko‘p bo‘lishi natijasida ishlar kechikadi, boshqalarida esa kamaygan.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining tahlillariga ko‘ra, tumanlararo sud islohotlarini o‘tkazish, har bir tumanda alohida sudlar tashkil qilish sudga murojaat qilganlarning qulayligini oshiradi va ishlarni tezroq hal etishga xizmat qiladi.

¹⁰ UNDP Uzbekistan Report, 2021

Xulosa: Fuqarolik sud ishlarini yuritishni optimallashtirish bugungi kunda O‘zbekiston sud tizimini yanada takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish uchun muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi. Maqolada ta’kidlanganidek, sud ishlarining uzoq cho‘zilishi, sudlarning yuk ostida qolishi va jarayonlarning murakkabligi fuqarolarning sudlarga bo‘lgan ishonchini kamaytiradi hamda adolat prinsipining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, sud ishlarini tez va sifatli ko‘rib chiqishni ta’minlash maqsadida raqamli texnologiyalarni joriy qilish, elektron sud yurituv tizimini kengaytirish kabi zamonaviy usullar keng qo‘llanilishi lozim.

Mediatsiya instituti va arbitraj sudlarining rivojlanishi esa fuqarolik sudlariga tushadigan yukni kamaytirib, nizolarni muqobil yo‘llar bilan hal etish imkonini yaratadi. Bu usullar nafaqat sud jarayonlarining tezligini oshiradi, balki nizoga aralashgan tomonlarning o‘zaro kelishuv asosida muammolarini hal qilishlariga yordam beradi, sud xarajatlarini kamaytiradi va sud jarayonining shaffofligini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, sudyalarning malakasini oshirish va ularning ixtisoslashuvi sud ishlarining sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Ixtisoslashgan sudlar orqali sud jarayonlari yanada samarali va tez amalga oshiriladi. Shuningdek, hududiy sud tizimidagi islohotlar, ishlarni hududlar bo‘yicha teng taqsimlash ham sud ishlarining kechikishini kamaytiradi va fuqarolarga qulaylik yaratadi.

Kelajakda fuqarolik sud ishlarini yuritishda innovatsion texnologiyalar va boshqaruv usullarini yanada keng tatbiq etish, xalqaro tajribalarni o‘rganib, O‘zbekiston sud tizimiga moslashtirish muhimdir. Bu yo‘nalishda olib boriladigan doimiy islohotlar va takomillashtirishlar fuqarolarning sudga murojaat qilishdagi ishonchini oshiradi, sudlarning samaradorligi va adolatga asoslangan faoliyatini ta’minlaydi hamda jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Umuman olganda, fuqarolik sud ishlarini optimallashtirish sud tizimining barqaror va samarali ishlashi uchun zarur bo‘lgan asosiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib, uning muvaffaqiyati fuqarolar huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud faoliyatining samaradorligini oshirish bo‘yicha yillik hisobot. Toshkent.
2. Jo‘rayev, T. (2022). Fuqarolik sud ishlarida samaradorlik muammolari va ularni hal qilish yo‘llari. Huquqiy tahlil.
3. Rasulov, A. (2020). Sudyalarning malakasini oshirish va ixtisoslashuvining sud faoliyatiga ta’siri. Sud va huquq.
4. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023). Sud tizimining faoliyati bo‘yicha yillik hisobot. Toshkent.
5. European Commission. (2022). Report on judicial efficiency in member states. Brussels.
6. Karimov, M. (2023). Mediatsiya samaradorligi. Huquqshunoslik.
7. UNDP Uzbekistan. (2021). Report on justice sector reform in Uzbekistan. Tashkent.

**Research Science and
Innovation House**